

2 Slovtvorba

2.1 Podstata tvoření slov

Slovtvorbou (tvořením slov) označujeme a) lingvistickou disciplínu, b) předmět této disciplíny, tzn. 1. tvoření slov ve smyslu procesuálním, dynamickém a 2. výsledek slovtvorných procesů, tedy utvářenost slov. Tvoření slov je nejdůležitějším zdrojem rozšiřování slovní zásoby jazyka. Centrum slovtvorby představují plnovýznamové slovní druhy, neplnovýznamovými se proto zabýváme jen okrajově.

2.2 Slovtvorné vztahy a prostředky

2.2.1 Fundace, motivace

Slovo, ze kterého je **utvořené** (fundované) slovo bezprostředně utvořeno, je jeho slovo **základové** (fundující). Základová a utvořená slova jsou vázána slovtvornými vztahy formálními (**fundace** = jedno slovo se zakládá na druhém) a významovými (**motivace** = význam jednoho slova odkazuje na význam druhého). Na základě slovtvorné motivace a podle procesu utvoření slova můžeme určit jeho obecný **slovtvorný význam** (*ohřív-ač* – **prostředek k ohřívání**), který však nemusí být shodný s jeho významem lexikálním (*zelenina* – není vždy *zelená* látka).

Fundace a motivace mívají shodný směr, mnohdy však není zcela zřetelný a nelze jej určit jednoznačně. Pak lze uznat fundaci/motivaci oboustrannou (*doma* ↔ *domů*) nebo paralelní (*soudce* ← *soud*, *soudce* ← *soudit*). Slovo fundované (motivované) je zpravidla formálně i významově složitější než slovo fundující (motivující), někdy tomu však bývá naopak (fundované substantivum *lov* je o morfém kratší než fundující sloveso

lovit). Fundované slovo samo může být také fundujícím pro další tvoření (*létat* → *letadlo* → *letadlový*).

Slova zakládající se na společném fundujícím slově tvoří slovotvorné řady a svazky. Skupina slov vázaných společným vztahem fundace (primární slovo základové a všechna přímo nebo zprostředkovaně na něm založená slova), majících tedy shodný kořen, se nazývá **slovotvorné hnízdo** nebo **slovní čeleď** (*seno* – *senný* – *seník* – *seníkový* – *Senovážný* – *senoseč*...).

2.2.2 Slovotvorný základ a slovotvorný formant

Část slova společnou pro utvořené a základové slovo nazýváme **slovotvorný základ** (utvořená slova ho přebírají ze základových), všechny (formální) odlišnosti mezi nimi (včetně změn, ke kterým dochází v slovotvorném procesu) tvoří **slovotvorný formant**. Slovotvorný základ a formant vydělujeme při slovotvorném rozboru – zjišťujeme jím slovotvornou stavbu (strukturu) slov, která je dvojčlenná (na rozdíl od lineární morfémové stavby). Slovotvorným základem může být celé základové slovo (jedno nebo více) nebo jeho část, např.:

celé (kořenné) slovo: *dnes* → *dnešní*

kořen: *ryba* → *rybář*, *slza* → *slzný*

kořen s prefixem: *zahrada* → *zahrádka*, *nález* → *nálezne*, *záhada* → *záhadný*

kořen s kmenotvorným sufixem: *učit* → *učitel* (pozor, *t* je jednou koncovkou infinitivu, podruhé součástí slovotvorného sufixu *-tel!*), *jmenovat* → *jmenovací*

kořen se slovotvorným sufixem: *makový* → *makovec*, *rychlost* → *rychlostní*, *vášnivý* → *vášnivost*

kořen s kmenotvorným a tvarotvorným sufixem: *padl* → *padlý*, *tištěn* → *tištěný*, *nesouc* → *nesoucí*

kompozitum: *velkoměsto* → *velkoměstský*, *sladkokyselý* → *sladkokysele*

kompozitum se slovotvorným sufixem: *lehkovážný* → *lehkovážnost*, *předozadní* → *předozadně*

dva kořeny (příp. více) – samotné nebo s afixy: *dlouhá doba* → *dlouhodobý*, *malý obchod* → *maloobchod*

2.2.2.1 Hláskové změny

Součástí slovotvorného formantu jsou také **hláskové změny (alternace)**, ke kterým při tvoření slov dochází. Bývají podmíněny sousedními

fonémy, příp. morfémy. Při alternaci se mění fonologická skladba slo-
votvorného základu nebo formantu – hlásky (příp. hláskové skupiny)
odvozacího základu se mění v hlásky (hláskové skupiny) fonologicky
blízké. Hláskové alternace (viz 1.1.3) jsou kvalitativní (*smát se* → *smích*,
kniha → *knížka*) a kvantitativní (*léto* → *letní*, *dar* → *dárek*), vznikové (*světlo*
→ *světelný*) a zánikové (*pes* → *psí*); ke vznikovým dochází tam, kde by po
připojení afixu vznikla skupina tří (nebo více) konsonantů.

2.2.3 Slovotvorné afixy

Slovotvorné prefixy (viz 1.2.2.2) bývají totožné s předložkami (*v-*, *za-*, *od-*,
při-, *po-*) i od nich odlišné (*roz-*, *vy-*, *pa-*, *pra-*), jsou neslabičné (*s-*, *z-*, *vz-*),
jednoslabičné (*u-*, *na-*, *před-*), příp. dvouslabičné (*mimo-*, *proti-*). Prefixy
končící konsonantem mívají (pro usnadnění výslovnosti) vokalizované
podoby (*ve-*, *se-*, *ze-*, *nade-*, *roze-*).

Slovotvorné sufixy (viz 1.2.4.1) bývají neslabičné (*-k*, *-n*), jednoslabič-
né (*-ík*, *-tel*) i víceslabičné (*-telný*). Mnohé sufixy dnes chápeme jako jeden
celek, i když diachronně vznikly kombinací více sufixů. Tak například
adjektivum *volitelný* nemusíme zakládat na substantivu *volitel* a to na
slovesu *volit*, ale můžeme je chápat jako odvozené (složeným) sufixem
-telný přímo ze slovesa.

2.3 Slovotvorné způsoby a postupy

Nová slova se nejčastěji tvoří dvěma slovotvornými způsoby: **odvozo-
váním** (derivací, 2.3.1) a **skládáním** (kompozicí, 2.3.2). Při odvozování
vstupuje do slovotvorného procesu jedno základové (plnovýznamové)
slovo. Při skládání se slovotvorného procesu účastní zpravidla dvě pl-
novýznamová základová slova (v češtině poměrně málokdy více – *čer-
venomodrobílý*). Dalšími slovotvornými způsoby jsou **konverze** (2.3.3),
reflexivizace (2.3.4) a slovotvorné úpravy, tj. **univerbizace** a **abreviace**
(2.3.5).

2.3.1 Derivace

Podle povahy slovotvorného formantu (vyděleného na základě srovnání
fundovaného a bezprostředně fundujícího slova) se v rámci slovotvorné-
ho způsobu derivace rozlišují následující slovotvorné postupy:

- a) **prefixace:** slovotvorné prefixy (předpony) stojí před kořenem slova, často se připojují k celému slovu a odvozují se jimi hlavně slovesa:
psát → *za-psat*, *výhoda* → *ne-výhoda*
 Pokud je lexikální význam prefixu velmi oslabený, slouží prefixální tvoření k čisté perfektivizaci prostých nedokonavých sloves (*psát* → *na-psat*, *hořet* → *s-hořet*).
- b) **sufixace:** slovotvorné sufixy (přípony) stojí za kořenem slova, u jmen se k nim bezprostředně připojuje tvarotvorný morfém (deklinací koncovka):
plavat → *plav-ec*, *kámen* → *kamen-ný*
 Zvláštní a v češtině poměrně řídké jsou sufixy, které se ve slově připojují až za deklinací, příp. osobní koncovky, tzv. **postfixy** (*jaký-si*, *kdo-koli*, *jak-koliv*).
- c) **transflexe:**
 ca) tvoření **koncovkou:**
malina → *malin-í*, *běhat* → *běh-(l)*, *pracovat* → *prac-e*
 cb) tvoření **kmenotvorným sufixem:**
fax → *fax-ova-t*, *hodit* → *ház-e-t*
 Při tvoření sloves kmenotvorným sufixem od dokonavých sloves dochází k jejich imperfektivizaci (*zastoupit* → *zastup-ova-t*, *kousnout* → *kous-a-t*).
- d) **kombinované odvozování:** tvoření více slovotvornými afixy najednou (připojovanými současně před a za kořenem, tj. prefix + sufix, prefix + koncovka, prefix + kmenotvorný sufix):
koleno → *pod-kolen-k-a*, *moře* → *zá-moř-í*, *schopný* → *u-schopn-í-t*
 Někdy dochází k odsunutí afixů – **deprefixaci** (*útes* → *tes*) nebo **desuffixaci**, u ohebných slov často spojené se změnou tvarotvorného morfému (*krásný* → *krás-a*), nebo k záměně sufixů, tzv. **resuffixaci** (*vousatý* → *vous-áč* = ten, kdo je vousatý; zde lze uvažovat i o paralelní motivaci *vousáč* = ten, kdo má vousy, a tedy i paralelní fundaci *vous* → *vous-áč*).

2.3.2 Kompozice

- a) tvoření **nevlastních složenin** (spřežek): pouhé spojení slov (slovních tvarů skladebných syntagmat) vystupujících ve výpovědi jako samostatné výrazy: *zisku chtivý* → *ziskuchtivý*, *země třesení* → *zemětřesení*, *šest a třicet* → *šestatřicet*.
 Přejít k derivaci (prefixaci) představuje obdobné spojování autosemantických slov se synsemantickými, nejčastěji jmen s předložkou. Tak vznikají tzv. příslovečné spřežky (*zpravidla*, *potichu*, *nalevo*).

Podobně jako příslovečné spřežky se tvoří i spřežky částicové (*naštěstí*).

- b) tvoření **vlastních složenin**: členy složenin se většinou formálně liší od základových slov a bývají zpravidla spojovány spojovacím morfémem (konektémem/interfixem – viz 1.2.6): *sladký + kyselý* → *sladk-o-kyselý*, *velký + trh* → *vel-e-trh*, *rychle + bruslit* → *rychl-o-bruslit*.
- c) **kombinované, kompozičně-derivační tvoření**: *psát + romány* → *roman-o-pis-ec*, *měřit + čas* → *čas-o-měř-ič/čas-o-mír-a*, *dávat + zprávy* → *zprav-o-daj-0*, *černé + vlasy* → *čern-o-vas-y*.

2.3.3 Konverze

V češtině konverze představuje okrajový způsob tvoření slov: její podstata spočívá v přechodu slova z jednoho slovního druhu do jiného bez formálních, afixy vyjádřených změn:

- a) **změna slovního druhu neohebného slova** (*kolem* adv. → prep.)
- b) **ustrnutí deklinačního paradigmatu** při přechodu ohebného slova k neohebnému slovnímu druhu (*ráno*, *kolem* subst. → adv.)
- c) **změna deklinačního paradigmatu** jména (*vepřový* adj. → *vepřové* subst. N, *konečný* adj. → *konečná* subst. F; takové případy lze chápat také jako výsledek univerbizace: *vrchní číšník* → *vrchní* subst.)

2.3.4 Reflexivizace

Ojedinele se slovesa tvoří pomocí formantů *se*, *si* – ty se uplatňují buď samostatně (*povídat* → *povídat si*), nebo jako spoluformanty (*moudrý* → *umoudřit se*, reflexivizace + prefixace + transflexe). Obdobně se jako spoluformant občas uplatňuje také opačný postup, dereflexivizace (*dít se* → *děj*, *dít se* → *dění*, *dotazovat se* → *dotazovaný*).

2.3.5 Slovotvorné úpravy

Vedle skutečných slovotvorných procesů, při kterých vznikají nová pojmenování, běžně dochází k úpravám již existujících pojmenování. Představují kondenzaci (zhutnění) vyjádření.

2.3.5.1 Univerbizace

Univerbizace spočívá ve změně víceslovného (ustáleného) pojmenování v jednoslovné: *základní škola* → *základka*, *řidičský průkaz* → *řidičák*, *obchodní*

dům → *obchodák*. Používají se při ní hlavně sufixy a zpravidla vznikají slova nestandardní nebo příznaková – hovorová, expresivní.

2.3.5.2 Abreviace

Abreviací (zkracováním) víceslovných pojmenování (sousloví) vznikají **zkratky** (*Česká republika* → *ČR*) a **zkratková slova** (*Severočeské tukové závody* → *Setuza*). Ze zkratk jsou nejčastější **iniciálové zkratky** (vznikají z iniciál původních víceslovných názvů, zapisují se velkými písmeny a bez teček), a to **písmenné** z názvů počátečních písmen slov původního pojmenování (*Organizace spojených národů* → *OSN* [ó es en]) a **hláskové** z počátečních (spojitě vyslovovaných) hlásek slov původního pojmenování (*Divadelní akademie múzických umění* → *DAMU*). Označujeme je jako **akronyma**. Některá zkratková slova nejen vyslovujeme, nýbrž i skloňujeme jako slova: *České energetické závody* → *ČEZ* – *v Čezu*).

2.4 Slovotvorný rozbor

Cílem slovotvorného rozboru je zjistit slovotvornou stavbu utvořeného (fundovaného) slova. Ta se zakládá na dvou základních částech (jednočlenných nebo vícečlenných): na slovotvorném základě a formantu. Obě části rozlišíme, porovnáme-li utvořené slovo s jeho slovem (bezprostředně) základovým/slovy základovými: *přístav/ní* – *přístav*, *vysok/o/škol/ský* – *vysoká škola*. Podle počtu základových slov a charakteru slovotvorného formantu určíme slovotvorný způsob a (v jeho rámci) slovotvorný postup (včetně typu slovotvorné úpravy). Jako součást slovotvorného formantu uvádíme případné hláskové změny, ke kterým při slovotvorném procesu došlo. Je-li základové slovo samo utvořené, opakujeme rozbor, dokud nedospějeme ke slovu (synchronně) neutvořenému: *odbarvovač* – *odbarvovat* – *odbarvit* – *barvit* – *barva*, *horolezecký* – *horolezec* – *hory* + *lézt*.

Pro přehlednější a snazší vydělování slovotvorných základů a formantů při slovotvorném rozboru píšeme utvořená a základová slova v řádcích pod sebe, do sloupce (morfém pod morfém). Tvarotvorné morfémy (koncovky) dáváme do závorky (nejsou-li samy o sobě slovotvornými formanty).

ochuzený <i>ochudit</i> <i>chudý</i>	derivace: transflexe derivace: prefixace, transflexe	<i>ochuzen-</i> , -ý <i>chud-</i> , <i>o-</i> , -i(t)
souhrnně <i>souhrnný</i> <i>souhrn</i> <i>hrnout</i>	derivace: sufixace derivace: sufixace derivace: prefixace, transflexe	<i>souhrnn-</i> , -ě <i>souhrn-</i> , -n(ý) <i>hrn-</i> , <i>sou-</i> , -0
vyšetřovatel <i>vyšetřovat</i> <i>vyšetřit</i> <i>šetřit</i>	derivace: sufixace derivace: transflexe derivace: prefixace	<i>vyšetřova-</i> , -tel(0) <i>vyšetř-</i> , -ova(t) <i>šetři</i> (t), <i>vy-</i>
plavecký <i>plavec</i> <i>plavat</i>	derivace: sufixace derivace: sufixace	<i>plavec-</i> , -sk(ý) (-c- + -ský > -cký) <i>plav-</i> , -ec(0)
snižování <i>snižovat</i> <i>snížit</i> <i>nízký</i>	derivace: sufixace derivace: transflexe derivace: prefixace, desufixace, transflexe	<i>snižová-</i> , -n(i) (a > á) <i>sniž-</i> , <i>ova-</i> (í > i) <i>níz-</i> , <i>s-</i> , -i(t) (z > ž)
zodpovědnost <i>zodpovědný</i> <i>zodpovědět</i> <i>odpovědět</i> <i>povědět</i> <i>vědět</i>	derivace: sufixace derivace: sufixace derivace: prefixace derivace: prefixace derivace: prefixace	<i>zodpovědn-</i> , -ost(0) <i>zodpověd-</i> , n(ý) <i>odpovědě</i> (t), <i>z-</i> <i>povědě</i> (t), <i>od-</i> <i>vědě</i> (t), <i>po-</i>
desetiletí <i>deset let</i>	kompozice, transflexe	<i>deset-</i> + <i>let-</i> , -i-, -í
rychlopalný <i>rychle pálit</i> <i>rychlý</i>	kompozice, sufixace derivace: sufixace	<i>rychl-</i> + <i>pal-</i> , -o-, -n(ý) (á > a) <i>rychl-</i> , -e

Literatura

- ČECHOVÁ, Marie, a kol. (2011): *Čeština – řeč a jazyk*. 3. vyd. Praha: SPN.
- DOKULIL, Miloš, a kol. (1962): *Tvoření slov v češtině* 2. Praha: ČSAV.
- DOKULIL, Miloš – HORÁLEK, Karel – HŮRKOVÁ, Jiřina – KNAPPOVÁ, Miloslava – PETR, Jan (1986): *Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Praha: Academia.
- HRBÁČEK, Josef – HRDLÍČKOVÁ, Hana – MAREŠ, Petr – SERVÍTOVÁ, Jarmila (1987): *Mluvnické rozborů a cvičení v češtině*. Praha: katedra českého a slovenského jazyka FF UK v Praze.

- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (ed.) (2003): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (ed.) (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MALIŠ, Otakar – MACHOVÁ, Svatava – SUK, Jaroslav (1997): *Současný český jazyk. Lexikologie (Nauka o tvoření slov, lexikografie, slang)*. Praha: Karolinum.
- ŠLOSAR, Dušan (1999): *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- ŠMILAUER, Vladimír (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN.

Cvičení

1. Uvedte, kterým slovotvorným postupem a od kterých základových slov byla odvozena následující slova:

zlost, chovanec, výrostek, trní, nevelký, náměstí, vysázet, zvýrazňovač, přeprat, ručit, zestárlý, sedávat, hrubě, náprstek, výlov, výčepní (subst.), nesmyslný, skok, kdopak

2. Rozlište slova odvozená a složená a ve skupině složených pak složeniny vlastní a nevlastní:

tělocvik, cvičiště, objednávka, mimoškolní, kolemjdoucí, odmašťovadlo, obrazárna, bohulibý, bystřina, dohazovačka, východisko, okamžik, drátěný, tvarohovomakový, bezvětrí, hromobití

3. a) Najděte slovotvorně neutvořená plnovýznamová slova:

b) Slova utvořená rozdělte na tvořená derivací, kompozicí a kompozičně-derivačním tvořením:

Dvoujazyčný výchovně-vzdělávací program představuje takové vzdělávání těžce sluchově postižených, kde se ve vyučování využívá oboustranně plnohodnotný způsob dorozumívání. Odborně vzdělaný neslyšící učitel předává žákům vyučovací obsah ve znakovém jazyce a slyšící učitel pak na tabuli píše pochopené poznatky ve smysluplném českém textu. Oba učitelé jsou trvale v učebně, ale český jazyk a znakový jazyk se současně užívají co nejméně.

4. Rozdělte slova do skupin z hlediska utvářenosti (vezměte v úvahu jejich význam, základové slovo i slovotvorný formant):

cukrátko, dlátko, držátko, chrastítko, jehňátko, klekátko, kotátko, krmítko, pítka, lízátko, lýtko, měřítka, rajčátko, ořezávkátko, poutko, razítko, sítko, tlačítko, ukazovátko, štokrlátko, kopýtko

5. Najděte co nejvíce slov náležejících do slovní čeledi slova *les* a uspořádejte je do slovotvorných řad:

6. Provedte slovotvorný rozbor:

železničářský, vyučený, lítostivost, návrší, podkomoří, polnohospodářský

7. a) Rozdělte slova do skupin slov příbuzných:

b) Každou skupinu slov příbuzných uspořádejte do slovotvorných řad a doplňte do řad chybějící slova:

odvázat se, odvázný, odvést, podvodní, podvodník, pověstný, povodeň, prováděcí, provázek, průvodčí, přivaděč, přívod, svážet, úvaha, uvedení, úvodník, vázat, vazelína, vazivový, vážnost, vodák, vodící, vodič, vodička, vodní, vozidlo, vůdce, vůdčí, vydovádet se, vyvážený, zavedený, vyvazovat, zavedený, závodník, zvěstovat

8. Rozhodněte o psaní následujících složenin: se spojovníkem, nebo bez spojovníku?

severo•východ, obchodně•právní, politicko•ekonomický, sladko•kyselý, fyzikálně•chemický, formálně•obsahový, ústavně•právní, frýdecko•místecký, orlicko•ústecký, bledě•modrý, česko•francouzský, literárně•historický, žluto•zelený, zahraničně•politický

9. Které slovo nepatří s ohledem na způsob tvoření mezi ostatní a proč?

a) cvičiště – semeniště – ohniště – hlediště – bičiště

b) paklíč – patrola – pakůň – pajasan – patisk

c) kocovina – chmelovina – krajkovina – slonovina – lihovina

d) balné – všimné – školné – zpozdne – výpalné

e) nožička – kulička – konvička – právníčka – pastička

10. Určete, zda a jak se u následujících substantiv liší slovotvorný a lexikální význam:

číšník, hodinář, chovatel, chrastítka, kulatina, míchačka, ozim, posunovač, sluně, popraviště, vykonavatel

11. Rozlište slova utvořená odvozováním, skládáním a kombinovaně:

jihozápadní, bílošedý, předměstí, bělovlasý, lukostřelba, tvrdohlavec, severomořský, pozemšťanství, šeroslepost, vzduchotěsný, listopad, rychlodráha, bezlepkový, pecivál, křovinořez, protiletadlový, půlhodinový, stoprocentní, středoškolský

12. Proved'te slovotvorný rozbor:

práskačka, posilovat, tlustokožec, každodennost, nížinný, koledník, kolotočář, posuzovatelka, nepřeborně, znárodnit

Řešení

1. Uvedte, kterým slovotvorným postupem a od kterých základových slov byla odvozena následující slova:

zlost: sufixace, zlý; chovanec: sufixace, chovaný; výrostek: sufixace, vyrůst; trní: transflexe, trn; nevelký: prefixace, velký; náměstí: prefixace + transflexe, město; vysázet: transflexe, vysadit; zvýrazňovač: sufixace, zvýrazňovat; přeprat: prefixace, prát; ručit: transflexe, ruka; zestárlý: transflexe, zestárnout (příč. min. zestárl); sedávat: sufixace, sedat; hrubě: sufixace, hrubý; náprstek: prefixace + sufixace, prst; výlov: transflexe, vylovit; výčepní (subst.): konverze, výčepní (adj.); nesmyslný: sufixace, nesmysl; skok: transflexe, skočit; kdopak: sufixace (postfixace), kdo

2. Rozlište slova odvozená a složená a ve skupině složených pak složeniny vlastní a nevlastní:

slova odvozená: cvičiště, objednávka, mimoškolní, odmašťovadlo, obrazárna, bystřina, dohazovačka, východisko, drátěný, bezvětrí
složeniny vlastní: tělocvik, tvarohovomakový, hromobití
složeniny nevlastní: kolemjdoucí, bohulibý, okamžik

3. a) Najděte slovotvorně neutvořená plnovýznamová slova:

program, žák, jazyk, text, oba, být, tabule, psát

b) Slova utvořená rozdělte na tvořená derivací, kompozicí a kompozičně-derivačním tvořením:

derivate: vzdělávací, představovat, takový, vzdělávání, těžce, sluchově, postižený, vyučování, využívat, oboustranně, způsob, dorozumívání, vyučovací, obsah, odborně, vzdělaný, neslyšící, učitel, předávat, znakový, slyšící, převádět, pochopený, poznatek, psaný, český, trvale, učebna, současně, užívat, nejméně

kompozice: výchovně-vzdělávací, smysluplný
kompozičně-derivační tvoření: dvoujazyčný, plnohodnotný

4. Rozdělte slova do skupin z hlediska utvářenosti (vezměte v úvahu jejich význam, základové slovo i slovotvorný formant):

- 1) názvy prostředků/nástrojů (diachronně zpravidla zdvojnásobily, synchronně vztahovány ke slovesům jako ke slovům základovým: „předmět sloužící k ...“) tvořené sufixem *-tk(o)*: držátko, chrastátko, klekátko, krmátko, pítka, lízátko, měřítko, ořezávk, razátko, tlačátko, ukazovátko
- 2) zdvojnásobily tvořené sufixem *-k(o)* od slov skloňovaných podle vzoru „město“: dlátko, poutko, sítko, kopýtko
- 3) zdvojnásobily tvořené sufixem *-k(o)* od slov s kmenotvornou příponou *-ět/-at/-át-*, skloňovaných podle vzoru „kuře“: jehňátko, koťátko, rajčátko, štokrlátko
- 4) slovo utvořené sufixem *-átk(o)*: cukrátko
- 5) slovo prvotní: lýtko

5. Najděte co nejvíce slov náležejících do slovní čeledi slova *les* a uspořádejte je do slovotvorných řad:

les
lesní – lesník – lesnický – lesnický, lesnice, lesničit, lesnictví
lesák – lesácký – lesácky, lesáčka, lesáctví
lesnatý – lesnatost
lesan – lesanka
lesík – lesíček
lesné
lesina
lesiště
prales – pralesní
polesný – polesná
bezlesí, bezlesý/bezlesný, bezlesnatý
soulesí – soulesní
mezilesí – mezilesní
zálesí – zálesní
zálesák – zálesáčka, zálesáctví, zálesácký – zálesácky
odlesnit – odlesněný, odlesnění, odlesňovat – odlesňování
zalesnit – zalesněný, zalesnění (– znovuzalesnění), zalesňovat – zalesňování
lesnatět – zlesnatět – zlesnatělý

černolessý
 hustolessý
 starolessní
 lesmistr – lesmistrovský
 lesopark – lesoparkový, lesoparčík
 lesostep – lesostepní
 lesoškola
 lesopolní
 lesotmavý
 lesotemný
 lesopěstitelský
 lesohospodář – lesohospodářský, lesohospodářství
 lesoochranný
 (Poznámka: slovtvorná čeleď viz např. *Mluvnice češtiny 1*, 1986, s. 208.)

6. Proveďte slovtvorný rozbor:

železničář-sk(y)

železnič-ář(0) sufixace

železn-ic(e) sufixace (*c – ě*)

želez-n(y) sufixace (*n – ň*)

želez(o) sufixace

vyuč-en(y)

vy-uč-i(t) transflexe trpného příděstí

uč(it) prefixace

lítostiv-ost(0)

lítost-iv(y) sufixace

lít-ost(0) sufixace (*t – ť*)

lito sufixace

ná-vrš(i)

vrch(0) prefixace + transflexe (*ch – ť*)

pod-komorí

komor(i) prefixace

komor(a) transflexe (*r – ř*)

poln-o-hospodář-sk(y)

pol-n(i) hospodář-stv(i) kompozice + resuffixace, spojovací morfém *-o-*
(ň – n)

pol(e) sufixace; *hospod-ář(0)* sufixace
hospod(a) sufixace

7. a) Rozdělte slova do skupin slov příbuzných:

- i) pověstný, zvěstovat
- ii) odvázat se, provázek, vázat, vazivový, vyvazovat
- iii) vazelína
- iv) odvážný, úvaha, vážnost, vyvážený
- v) odvést, podvodník, prováděcí, průvodčí, přivaděč, přívod, uvedení, úvodník, vodič, vodička 1, vůdce, vůdčí, vydovářet se, zavedený, závodník
- vi) svážet, vozidlo
- vii) vodní, podvodní, povodeň, vodák, vodička 2

b) Každou skupinu slov příbuzných uspořádejte do slootovorných řad a doplňte do řad chybějící slova:

- i) **pověst** → pověstný; **zvěst** → zvěstovat
- ii) **vázat** → (odvázat) → odvázat se; **vázat** → (provázat) → (provaz) → provázek; **vázat** → (vazivo) → vazivový; **vázat** → (vyvázat) → vyvazovat
- iii) **vazelína**
- iv) **vážit** → (odvážit se) → odvážný; **vážit** → (uvážit) → úvaha; **vážit** → (vážný) → vážnost; **vážit** → (vyvážit) → vyvážený
- v) **vést** → odvést; **vést** → (podvést) → (podvod) → podvodník; **vést** → (provést) → (provádět) → prováděcí; **vést** → (provést) → (provázet) → průvodčí; **vést** → (přivést) → (přivádět) → přivaděč, přívod; **vést** → (uvést) → uvedení; **vést** → (uvést) → (úvod) → ((úvodní)) → úvodník; **vést** → (vodit) → vodič → vodička 1; **vést** → vůdce → vůdčí; **vést** → (dovést) → (dovádět) → vydovářet se; **vést** → (zavést) → zavedený; **vést** → (zavést) → (závod) → závodník
- vi) **vézt** → (svézt) → svážet; **vézt** → (vozit) → vozidlo
- vii) **voda** → vodní; **voda** → podvodní; **voda** → povodeň; **voda** → vodák; **voda** → vodička 2

8. Rozhodněte o psaní následujících složenin: se spojovníkem, nebo bez spojovníku?

severovýchod, obchodněprávní (obchodní právo), politickoeconomický (politická ekonomie) i politicko-ekonomický (politika a ekonomie), sladkokyselý, fyzikálněchemický (fyzikální chemie) i fyzikálně-chemický (fyzika a chemie), formálně-obsahový (forma a obsah), ústavněprávní (ústavní právo), frýdecko-místecký (Frýdek-Místek), orlickoústecký

(Ústí nad Orlicí), bleděmodrý, česko-francouzský, literárněhistorický (literární historie) i literárně-historický (literatura a historie), žlutozelený (žlutý s odstínem dozelená) i žluto-zelený (žlutý a zelený), zahraničněpolitický (zahraniční politika)

9. Které slovo nepatří s ohledem na způsob tvoření mezi ostatní a proč?

- a) *bičíště* – není pojmenování místa
- b) *patrola* – nevzniklo prefixací (nemá předponu *pa-*)
- c) *kocovina* – nemůže být vztaženo k adjektivu jakožto ke slovu základovému
- d) *školné* – nevzniklo od slovesa, ale od substantiva
- e) *právníčka* – není zdvojnásobení, vzniklo přechýlením

10. Určete, zda a jak se u následujících substantiv liší slootovorný a lexikální význam:

- a) SV a LV se neliší: *chovatel* ‚kdo chová zvíře‘ (vycházíme z jednoho významu slovesa), *slůně* ‚mládě slona/-ice‘, *popraviště* ‚místo, kde se popravuje‘, *vykonavatel* ‚kdo něco vykonává‘
- b) SV je obecnější, LV je užší, specializovanější: *hodinář* ‚kdo má nějaký vztah k hodinám‘ → ‚kdo opravuje, prodává ap. hodiny‘, *chrastítka* ‚věc, která chrastí‘ → ‚dětská hračka, která (mj.) chrastí‘, *kulatina* ‚co je kulaté‘ → ‚neopracované kmeny stromů n. jejich části‘, *míchačka* ‚nástroj n. přístroj určený k míchání‘ → ‚přístroj k míchání betonu ap., užívaný zedníky‘, *ozim* ‚co má vztah k zimě‘ → ‚obilí seté na podzim, zůstávající v zemi přes zimu‘, *posunovač* ‚kdo posunuje‘ → ‚železničář vykonávající posun (tj. spojující a rozpojící vagóny ap.)‘
- c) SV je užší než LV, resp. LV a SV mají společný průnik: *číšník* ‚kdo má nějaký vztah k číši‘ → ‚kdo obsluhuje hosty v restauraci (tj. nosí např. číše)‘

11. Rozlište slova utvořená odvozováním, skládáním a kombinovaně:

slova odvozená: *jihozápadní, předměstí, tvrdohlavec, pozemšťanství, šeroslepost, bezlepkový, protiletadlový, půlhodinový*

slova složená: *bílošedý, lukostřelba, vzduchotěsný, rychlodráha*

slova utvořená kombinovaně: *bělovlasý, severomořský, listopad, pecivál, křovinořez, stoprocentní, středoškolský*

12. Provedte slootovorný rozbor:

práskáč-k(a)

prásk-a-č(0) sufixace

prásk-a(t) sufixace
prásk transflexe

posil-ova(t)
posíl-i(t) transflexe (*i – i*)
síl-i(t) prefixace
síl(a) transflexe

tlustokož-ec(0)
tlust(á) + kůž(e)-ec(0) kompozice + sufixace (*ů – o*); spojov. morfém (*o*)

každodenn-ost(0)
každoden-n(i) sufixace
každ(y) + den kompozice + sufixace; spojovací morfém (*o*)

nížin-n(y)
nížin(a) sufixace
níz-k(y) resuffixace (*z – ž*)

koled-ník(0)
koled(a) sufixace

kolotoč-ář(0)
kolotoč-(0) sufixace
kol(o) + toč(it) kompozice + transflexe; spojovací morfém (*o*)

posuzovatel-k(a)
posuzova-tel(0) sufixace
posuz-ova(t) sufixace
posoud-i(t) transflexe (*ou – u; d – z*)
soud-i(t) prefixace

nepřebern-ě
ne-přebern(y) sufixace
přebr-a(t) prefixace + sufixace
br-á(t) prefixace (*á – a*)

z-národn-i(t)
národ-n(i) prefixace + transflexe
ná-rod(0) sufixace
(narod-i(t) se transflexe + dereflexivizace
rod-i(t) prefixace + reflexivizace)